

BAŞKURT HALK EDEBİYATINDAKİ *KÉM KÖSLÖ* (KİM GÜÇLÜ) MASALININ İNCELEMESİ

Arş. Gör. Dursun ÜNÜVAR*

Özet: Sözlü edebiyat ürünleri, dolayısıyla masallar, bir toplumun kültürünün, tarihinin ve dilinin nesilden nesile aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Anlatıcılar, aktarılan ürüne anlatıldığı dönemin ve ortamın koşullarına göre eklemeler ya da çıkarmalar yapabilir. Kém Köslö masalında da anlatıcı içinde bulunduğu dönemin şartlarına göre, masalın sonunda dinleyicilere, özellikle de genç çocuklara, okumanın, aklın ve bilimin önemini hatırlatmasının yanında vatanın her şeyden güçlü ve üstün olduğunu belirtir. Çalışmada incelenen masal, hem verdiği mesajlar hem de içerisinde tespit edilen motifler ve söz sanatları açısından çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Başkurt masalları, sesen, söz sanatları, ceditçilik, motif.

AN INVESTIGATION OF *KIM KOSLO* TALE IN BASHKIR FOLK LITERATURE

Abstract: Oral literary texts, namely tales, have significant places in transmitting the culture, history and language of a society from one generation to the other. Narrators may add new features or subtract some others from the narrated texts in accord with the conditions of their context and time. As in Kém Köslö tale, congruent with his time and conditions, narrator tells his audience, especially the little kids, that the homeland is by far the strongest and the most superior of all. Besides, he reminds the importance of education, reason and science. The tale investigated in this study is analyzed in terms of its enlightening messages and motives and figures of speech identified in it.

Keywords: Bashkir tales, sesen, figures of speech, Jadidism, motif.

1. GİRİŞ

Türk halkları içerisinde sözlü gelenek ürünleri bakımından en zengin malzemeye sahip olanlardan birisi de Başkurtlardır. Sözlü kültür ortamı içerisinde oluşan destan, halk hikayeleri, bilmece, atasözleri, tekerlemeler ve masallar gibi ürünler Türk kültürünü, tarihini ve sosyolojisini nesilden nesile aktarmada önemli bir yer edinmiştir.

Başkurt halk edebiyatında da masallar önemli bir yere sahiptir. Masal terimini Başkurtlar *ekiyet* (Gümüş, 2017: 30) terimi ile karşılamaktadırlar. Başkurtlarda masal anlatımı *sesen* olarak adlandırılan anlatıcılar tarafından devam ettirilmekte ve halkın içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal şartlara göre masallara sesenler tarafından eklemeler ya da çıkarmalar yapılmaktadır.

Masalların ne olduğuyla ilgili tanımlama çalışmaları Türkiye'de 19. Yüzyılda başlamıştır. Bu çalışmaları İbrahim Gümüş üç döneme ayırır: erken dönem, gelişme ve olgunluk dönemi (2017: 19-27). Olgunluk döneminde yapılan tanımlamalardan biri de şu şekildedir: Masal,

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

kahramanlarından bazıları, hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür (Sakaoğlu 1999:2). Bu tanımlama bazı eleştirilere maruz kalsa da geçerliliğini yitirmemiştir. Bu bakımdan bu tanım çalışmada esas alınmıştır.

Sözlü gelenek ürünlerinden olan masallar, Başkurt halk edebiyatında genellikle *hayvandar turahındağı ekiyetler* ‘hayvanlar hakkındaki masallar’, *batırlar turundağı ekiyetler* ‘kahramanlar hakkındaki masallar’ ve *novelistik ekiyetler* ‘gerçekçi masallar’ olmak üzere olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir. Başkört İlennen Küçteneç adlı çalışmada masallar *batırlar turundağı ekiyetler* ve *novelistik ekiyetler* başlıkları altında ele alınmıştır (Süleymanov vd., 2002: 140-192). Başkurt halk edebiyatında masallar genel olarak bu üç başlık altında incelse de bazı çalışmalarda farklı sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bu çalışmadaki sınıflandırma ise *Başkört Folklorının Anlatmalı Hüzlégé* (Galın 1999: 306-315) adlı çalışma üzerinden yapılmıştır.

Bu çalışmada incelenen *Kém Köslö* masalı, hayvanlar hakkındaki masallar kategorisi içindedir. Başkurt edebiyatında hayvanlar hakkındaki masalların sayısı oldukça fazladır. Bu tür masallarda hayvanlar masal içerisinde başkarakter olurlar. Masallarda geçen hayvanların genel olarak temsil ettikleri bir karakter vardır. Mesela, kurt ve aslan kötülüğü, ayı dürüstlüğü, tilki hilekârlığı temsil eder. Bazı masallarda ise hayvanların karakterlerinin ve dış görünüşlerinin nedeni anlatılır. “Köpek Neden Kendisine Sahip Bulmuştur?” adlı masal köpeğin neden insana bağlılık hissettiğini, “Ayı ile Arılar” masalında ise ayının kuyruğunun neden kısa olduğu açıklanır. Etiyolojik esasa göre kurulmayan hayvan masallarında genelde, insan ile hayvanın, hayvan ile insanın gerçek hayat için doğal olmayan münasebetleri anlatılır.

1. 1. Masalın Anlatıldığı Coğrafya

Kém Köslö masalı, Başkört Halık İjadı (1982; 215-218) adlı eserden alınmıştır, eserde masalın kimden derlendiği yazmasa da sesenin ismi ‘Ğindulla Usmanov’ verilmiştir. Masalın derlendiği coğrafya ile ilgili bu çalışmada herhangi bir bilgi verilmemiştir fakat *Kém Köslö* masalının başka bir versiyonu Ebru Çetin Milci tarafından hazırlanan Başkört Masalları ve Başkört Türkçesindeki Sözcük Grupları adlı yüksek lisans tezinde ele alınmış ve masalın bu metninin Melevez rayonu Arıslan köyünde Taştimerova Mehepyamal abladan derlenip Ezelbayeva Fenzile tarafından yazıya geçirildiği (2006: 8) belirtilmiştir. Çetin-Milci’nin çalışmasında düzyazı biçiminde ve farklı kahramanları barındıran *Kém Köslö* masalının Arıslan köyünden derlenmesinden, bizim inceleyeceğimiz versiyonunun anlatıcısı olan Ğindulla Usmanov sesenin de Arıslan köyünde yaşamış olmasından ve masalın versiyonlarındaki ana konunun aynı olmasından dolayı Arıslan köyünü masalın anlatıldığı coğrafya olarak değerlendirebiliriz.

1. 2. Masalda Anlatılan Yerin Coğrafyası ve Zamanı

Kém Köslö masalında, masalın geçtiği coğrafya ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Masalda geçen cümlelerden masalın ormanların, dağların ve denizlerin olduğu, hayvan türlerinin bol bulunduğu bir coğrafyada geçtiği anlaşılmaktadır.

Urman buylap kilép sıqtı bér ıart büré:

-Min bahadır, - tiné, ıorur ıabarınıp...;

Béyéık tavıar baıın huığan kúıke taba:

- Béı batır bıı béıızen batır kém bulır? – tip...;

Yél-bahadır asıv ménen dıngéıızerge

ıurkıncılı ijırızı la höıüm itte (Söleymenov, 1982: 216-217).

2. KÉM KÖSLÖ MASALININ İNCELEMESİ

2. 1. Masalın Kişisel Boyutu (Anlatıcı Boyutu)

Azadovski, masalı anlatanla, dinleyen arasındaki karşılıklı etkilenmenin masalın yaratılmasında önemli bir olay olduğunu belirtir (Bazancir, 2013: 308).

Başkurt Türkçesinde, genellikle *ekiet* sözcüğü ile karşılanan masalların anlatıcıları için *ekietsé* ‘masalıcı, masal söyleyen’ sesen ‘1. Akıllı kişi, zeki sözlü. 2. Şiire hemen sahip olup, örnek alınan usta sözü ve icadı ile tanıklık eden kişi. 3. Gözü kara.’ sözleri kullanılır (Agishev 1993: 287, 744).

Başkurt destanlarını teşekkül ettiren ve icra ederek günümüze kadar taşıyan sanatkârlara yırav ve sesen adları verilmektedir (Burangolov 1995: 38). Burangolov, sesenleri destan anlatıcıları olarak tanımlasa da, sesenlerin masal anlattıkları ve şiir yazıp söyledikleri de bilinmektedir. Başkurt Türkleri içinde sesenler bilge kişi konumundadır ve genellikle halkın içinde bulunduğu sıkıntılar için şiirlerinde, anlattıkları masal ve destanlarda yol gösterirler. İncelediğimiz *Kém Köslö* masalını anlatan Ğindulla Usmanov sesen de masalın sonuna yol gösterici bir ekleme yapmıştır. *Kém Köslö* masalının ilk hali muhtemelen mensurdur. Ebru Çetin Milci tarafından hazırlanan Başkurt Masalları ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları adlı yüksek lisans çalışmasında masalın mensur versiyonu yer almaktadır (Çetin Milci 2006: 28). Bizim incelediğimiz masalı ise Usmanov sesen manzum şekilde anlatmış ve dönemin (1875-1940) durumunu anlatmak ve yol göstermek için masala eklemeler yapmıştır.

Eıem baıı nıızer eııley bıı donyala,

Ğilém, akıl ijad ite ıur kévetté.

Eger béıрге bula iken bélém, akıl,

Bıl donyala barıhınan da ıul kévetlé

İnsan baıı nasıl işler bu dünyada,

İlim, akıl icat eder büyük kuvveti

Eğer birlik olursa bilim, akıl

Bu dünyada hepsinden de o kuvvetli.

Bu sözler o dönem Türk dünyasında, özellikle İdil-Ural bölgesinde etkili olan ceditçilik hareketinin etkisinin sesen tarafından masalın içerisine yerleştirildiğini göstermektedir.

2. 2. Dinleyici Boyutu

Halk edebiyatının anlatmaya dayanan türleri arasında yer alan masalların, kitle iletişim araçlarının bulunmadığı dönemlerde anlatılması günlerce sürer ve dinleyiciler hoşça vakit geçirirlerdi. Masallar genellikle anlatım gücü güçlü birisi tarafından, bir kişiye ya da topluluğa anlatılır. Dinleyiciler genellikle çocuklar ve gençlerdir. Başkurlarda da bu durum farklı değildir.

Usmanov sesenin anlattığı Kém Köslö masalının dinleyici boyutu hakkında masal içerisinde bilgi verilmiştir. Aşağıda verilen sözlerde masalın dinleyicilerinin çocuklar olduğu anlaşılmaktadır.

Yeş balalar, hezér azak hüzém yazam,

Tagın hézge in źur höner uqıv timén.

İllé béréncé, azağ şigırırında,

Ös ay hel yı, tuğız ayın ukı, timén.

Genç çocuklar, şimdi son sözümü yazayım,

Tekrar size en büyük hüner okumak derim.

Elli birinci, son şiirimde,

Üç ay durum toparla, dokuz ay oku derim.

2. 3. Masal Metninin Yapısı (dispositio)

2. 3. 1. Metnin Giriş Bölümü – Olayın Başlangıcı (Exordium)

Başkurt masallarında başlangıç formeli olarak genellikle *boron boron zamanda* ‘çok çok eski zamanda’, *boron zamanda* ‘evvel zamanda’, *bér vakıt* ‘bir gün, bir zamanlar’ ” sözleri kullanılır. “ *Kém köslö,, tip bér vaqıtta uylay sébén*” cümlesiyle başlayan masalda başlangıç formellerinden *bér vaqıt* sözü kullanılmıştır.

2. 3. 2. Gelişme (Narratio)

Karasineğin bu dünyada kimin güçlü olduğunu düşünmesiyle başlayan masalda olaylar, karasineğin karşısına çıkan hayvanların güçlerini düşünerek en güçlüyü bulma denemeleriyle ve hayvanların birbirleriyle olan mücadeleleriyle gelişir. Başkurt masallarında gelişim formelleri olarak *bér néce* *kön huñ* ‘birkaç gün sonra’, *Ös kön, ös tön bargannan huñ* ‘üç gün üç gece gittikten sonra’, *sunan huñ* ‘bundan sonra’ gibi sözler kullanılmaktadır. Kém Köslö adlı masalda ise gelişim formellerinden sadece *sunan huñ* sözüne rastlanır: *Sunan huñ da: "Kém köslö?"-tip tora uylap* ‘Bundan sonra da: Kim güçlü? diye düşünmeye başlar’. Masalda kullanılan bu gelişme formeli kanatlı hayvanlar hakkındaki en güçlü olma mücadelelerinin sonucuna geçişte kullanılmıştır.

Kém Köslö adlı masalının olay örgüsü şu şekildedir:

a. Kara sinek dünyada en güçlü kimin olduğunu merak eder ve düşünmeye başlar.

b. Kara sinek ilk olarak örümceğin kendisini avlamasından dolayı en güçlünün örümcek olduğunu düşünür fakat biraz daha düşününce örümceğin yel esince yuvasını kaybetmesinden dolayı en güçlü olmadığına karar verir.

c. Kara sinek en güçlüyü bulmak için düşünmeye devam eder ve önce kanatlı hayvanlar arasında en güçlüyü bulmaya çalışır.

d. Kanatlı hayvanlar arasında ilk olarak serçenin güçlü olduğunu düşünür fakat atmacanın serçeyi yediğini akıl edince atmaca en güçlüdür der. Atmacayı da şahin kovar ve kanatlılar arasında en güçlü olanın şahin olduğuna karar verir.

e. Kanatlı hayvanlardan sonra dört ayaklı hayvanlar arasında en güçlüyü bulmak için düşünür. İlk aklına gelen sıçandır.

f. Sıçanı yenen kedi ortaya çıkar ve en güçlü olduğunu söyler.

g. Kediyi enik gelip korkutur.

h. Eniği ormandan gelen kurt kovalar.

ı. Kurdun güçsüz olduğunu ise ayı gelince anlar kara sinek.

i. Kaplan gelir ve kükrer, ayı korkudan kaçır.

k. Arslan gelince kaplan ürker ve kaçır.

l. Dört ayaklı hayvanlar da son olarak aslanın karşısına fil gelir. Arslan ile fil güreş tutarlar. Arslan fili yener ve böylece dört ayaklıların en güçlüsü aslan olur.

m. Dört ayaklıların en güçlüsü belli olduktan sonra bir batır yiğit dağar çıkar ve bağırır. Bağırmasıyla gök gürler, yel eser, su dalgalanır ve yer titrer.

n. Büyük dağlar göğe bizim en güçlümüz kim diye sorar.

o. Taşlar göğe bakıp “sıcak yazdan azap çekmemek için halk bizim gölgemize sığınır” der.

ö. Taşlar övünürken yel çıktı geldi ve titretti büyük taşları aşağıya doğru. Taşlar düşünce okyanus en güçlü olduğunu düşünür.

p. Okyanus böyle düşününce yel güçlü şekilde eser, denizlerde dalgalar oluşur, dağ sarsılır. Bu durumu gören aslanlar korkup kaçır.

r. Bütün bunlardan sonra yel en güçlü olduğunu söyler fakat yel biraz düşünür ve insanların kendisini durdurduğunu ve bu yüzden en güçlü olanın vatan olduğunu söyler.

s. Vatanın özellikleri ve önemi anlatılır.

2. 3. 3. Metnin Sonuç Bölümü (Peroratio)

Başkurt masalları sesenler tarafından anlatılıyorsa, masalın sonuç bölümünde sesen dinleyiciye masaldan alması gereken mesajı verir. Kém Köslö masalının sonuç bölümünde sesen, gençlere en güçlü olanın okuyan, aklını kullanan ve ilimle ilgilenenler olduğunu söyler. Masalın sonuç bölümü şu dörtlükle biter:

Şunıñ ménen tamam ittém hüźzerémdé,

“Kém köslö?” tıp, bér kitapsıq yazım köylep.

İké yüzze higéz yul ul – 52 yır

Bötönöhön balalarğa item bülek

Bunun ile bitirdim sözlerimi

“Kim güçlü?” deyip, bir kitapçık yazdım söyleyerek.

İki yüz sekiz satır o – 52 şarkı,

Hepsini çocuklara ettim hediye.

2. 4. Masalda Tespit Edilen Sanatlar

Kém Köslö masalı manzum şekilde anlatıldığından ve söylendiğinden dolayı söz sanatları konusundan zengindir ancak dinleyici kitlesinin çocuk olmasından ve sesen tarafından anlatılıyor olmasından dolayı sade bir dil kullanılmıştır.

2. 4. 1. Aliterasyon: Şiirde aynı ünsüzlerin bir ve birkaç dizede tekrarlanmasıyla sağlanan uyuma aliterasyon denir. Aliterasyon, uyak ve rediften sonra şiirde ahengi sağlayan önemli bir sanattır. İncelediğimiz masalda neredeyse bütün dörtlüklerde aliterasyon sanatına rastlanır.

*Arıslandı beylep kıuyğan arķandarzi
Tésé ménen bér minutta kísép taşlay.
Timér, ķoros bulmanımı, uyıp ütép,
İtté, mayzi handıķtarģa kérép aşay.*

Yukarıdaki dizelerde *m* sesi tekrar edilerek aliterasyon yapılmıştır.

*Ķanatlanıp tabalmanı şunan köslö,
Küsté hezér dürt ayaķlı hayvandarģa.
Nıķ yéntéklep tikşérgéley törlö yaķlap,
Ķayhı köslö dürt ayaķlı hayvandarzan?*

Yukarıdaki dizelerde *k* sesi tekrar edilerek aliterasyon yapılmıştır.

2. 4. 2. Asonans: Şiirde aynı ünlülerin bir veya birkaç dizede tekrarlanmasıyla sağlanan uyuma asonans denir. Bu masalda da asonans sanatı yoğun bir şekilde uygulanmıştır.

*Bésey kilép şunda sébén ergehéne:
-Tanıyhıymı, bélehéymé miné?-tiné.
Min batşahın sışķandarzın totop aşayım,
Bélehénme, min barınan köslö!-tiné.*

Yukarıdaki dizelerde *é* ve *e* sesleri tekrar edilerek asonans yapılmıştır.

*Ķanatlanıp tabalmanı şunan köslö,
Küsté hezér dürt ayaķlı hayvandarģa.
Nıķ yéntéklep tikşérgéley törlö yaķlap,
Ķayhı köslö dürt ayaķlı hayvandarzan?*

Yukarıdaki dizelerde *a* sesi tekrar edilerek asonans yapılmıştır.

2. 4. 3. Metafor: Arada bir engel karine bulunmak şartıyla, bir sözü, benzerlik ilgisiyle kendi manası dışında kullanmaktır (Bilgegil 1980: 154). Kém Köslö masalında metafor örneklerinden bazıları şu şekildedir:

*Şunan huñ da: "Kém köslö?"-tip tora uylap,
İlasın kıva ķarsıģanı urman buylap;*

Қаз, үрзек, қарсығайын - барын yéñe,
Žur meyženda den қалдырған **batır hımaқ.**

Bu dörtlükte şahinin batır gibi nam salması kişileştirmeye birlikte benzetme anlamı güderek metafor oluşturmaktadır.

“Қанатланıp табалmanı şunan köslö” satırında ise *kanatlanıp* ‘kanatlılar arasında’ sözüyle kuşlar kastedilmektedir ve burada temel anlam kaybolmuştur.

Uylap torop eytté: -İñ köslöhö sısqan:
Téşé ménen taştar kıra, tavžar tişe;
Қармаққа үзé біlay кéп-кэскéне,
-Yér аstında **tavžar кévéк** balsıқ işe.

Yukarıdaki dörtlükte ise sıçanın yer altından çıkardığı çamur, dağlara benzetilmiştir yani burada da metafor vardır.

Kilép şul saқ bışqırzı, ti, bér yulbarıs,
Қurқıvınan қart ayıvzın **kitté huşı.**

Bu dizelerde geçen *kitté huşı* “aklı gitti” sözüyle korkunun şiddeti anlatılmış ve kelimeler temel anlamlarını kaybederek deyimleşmişlerdir.

2. 4. 4. Metonim (mecaz-ı Mürsel): Bir sözün, arada gerçek manasını düşünmeye bir engel bulunmak şartıyla, benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi manası dışında kullanılmasına metonim denir (Bilgegil 1980: 169). Kém Köslö masalında metonim sanatı birkaç örnekte mevcuttur.

Қаз, үрзек, қарсығайын - барын yéñe,
Žur meyženda den қалдырған batır hımaқ.

Yukarıdaki dizelerde geçen *zur meyžen* ‘geniş meydan’ sözü ile dünya anlatılmak istenmiştir. Dünyanın büyüklüğünü anlatmak için *zur* ‘geniş’ sıfatı *meyžen* ‘meydan’ kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

Ežem başı nižer eşley bıl donyala ‘ Kişi başı nasıl işler bu dünyada’ cümlesindeki *ežem başı* sözü, *akıl* kelimesinin yerine kullanılmıştır.

2. 4. 5. Hiperbol (Mübalağa): Bir vasfın, şiddet veya zaaf bakımından imkanı güç veya muhal derece ile ifade edilmesidir (Bilgegil 1980: 216). Kém Köslö masalında mübalağa sanatı oldukça fazladır.

Uylap torop eytté: -İñ köslöhö sısqan:
Téşé ménen taştar kıra, tavžar tişe;
Қармаққа үзé біlay кéп-кэскéне,
-Yér аstında **tavžar кévéк** balsıқ işe.

Yukarıdaki dörtlükte sıçanın dağlar gibi çamur eşmesi ve dişi ile taşı kırması hiperbol sanatına örnektir.

*Yémérzé ul avıl-şehar binaların,
Karaltıhın torlaqtarın, qoymaların.
Ğeyreténe bér neme le sızay almay,
Asıvlanha, aqtara ul taş-tavzarın.*

Yukarıda verilen dörtlükte ise, yelin öfkelenince dağların taşlarını çevirmesi ve hiçbir şeyin ona karşı duramaması hiperbol sanatına örnek olarak verilebilir.

2. 4. 6. Teşhis (Kişileştirme): Cansız, hassasiyetten mahrum veya mücerret, tamamıyla zihni bir varlığı maddi ve gerçek hüviyete kavuşturarak ona hassasiyet, hayatiyet verme ve toplayıcı tabirle onu insana has vasıflarla mümtaz kılma sanatıdır (Bilgegil 1980: 209).

“Kém köslö,, tip bér vaqıtta **uylay sébén:**” cümlesinde kara sineğin düşünmesi insana özgü bir niteliktir.

“Kurkıvınan kart ayıvzın **kitté huşı.**” cümlesinde ayının korkudan aklının başından gitmesi insana özgüdür.

2. 4. 7. İntak (Konuşturmaca): Konuşmaya salih olmayan varlıklarla keyfiyetlere dil izafe etmek, intak adını alır (Bilgegil 1980: 211) Hayvan masalları kategorisinde olan Kém Köslö masalında en çok görülen söz sanatı intaktır ve hemen her dörtlükte vardır.

Bıl ni hel? – tip arıslandar kurkıp qastı cümlesinde aslanların konuşması, “*Bıl donyala iñ qévetlé min, yél! – tine.*” cümlesinde yelin konuşması, “*Béyéq tavzar başın huźğan kükke taba: - Béz batır biz bézzén batır kém bulır? – tip*” cümlesinde dağların konuşması ve “*Kém köslö,, tip bér vaqıtta uylay sébén:*” cümlesinde kara sineğin konuşması intak sanatına örnek olarak verilebilir.

2. 4. 8. Retorik Soru: Bu tarz soruların cevaplanması amaç değildir ve bir şeyin dolaylı olarak yadsınması veya müddeinin amacı için sorulan sorudur.

*Kém köslö,, tip bér vaqıtta uylay sébén:
Kémder kémde yafalay za helek ite?
Esten gene uylap yöröy ul bézédép:
Bıl donyala kémdeñ kösö kémga yéte?
Bésey kilép şunda sébén ergehéne:
- Tanyıhıymı, bélehéymé miné?-tiné.*

Yukarıda verilen örneklerde sorulan soruların cevaplanması amaç değildir. Bu sorular dinleyicinin dikkatini çekmek ve konunun canlı tutulması için masalda önemli bir yere sahiptir.

2. 4. 9. Tekrar Grubu: Dizeler arasında aynı kelimelerin tekrar edilmesidir. Bu masalda kelime tekrarları dize sonlarındadır.

Sıpsıktı la totop aşay kıygır, **tiné**,
Şulay bulğas, ul da köslö bulmay, **tiné**.
Ayıv kildé: -Min bürénen köslö,-**tiné**, -
Bér(e)hén tügél, yéném iké-ösön, - **tiné**.
Béyék tavzar başın huźğan kükke taba:
Béz batır biz bézzén batır kém bulır? – **tip**,
Nise yöz méñ yıl yeşep te tös üzgermey,
Bézge karşı sıǵıp köreş kém kıılır? – **tip**.
Şul vaqıtta kilép sıǵkan bér arıslan,
Bér aqırğan qarap yulbarıs **östöje**:
- Tiź torop kit, - tigen uğa, - minéñ yuldan!
Yukha heźér taşlanırmın **östöje**.

3. Stith Thomson'un Halk Edebiyatı Motif İndeksi Tasnifine Göre Kém Köslö Masalının İncelemesi

Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi'nin ağırlıklı olarak çalıştığı masal çalışmalarında, temel araştırma birimi olan motifi bu yöntemin en büyük temsilcilerinden birisi olan Stith Thompson (1885-1976) şöyle tanımlamaktadır: "Gelenekte yaşama gücüne sahip olan masalın en küçük unsurudur (Çobanoğlu 2012: 129).

S. Thompson'un ilk baskısını 1932-36 yıllarında yaptığı altı ciltlik, Motif Index of Folk Literature adlı çalışması halkbilimciler arasında kısaca "Motif İndeks" olarak adlandırılacak kadar yaygın ve bu çalışma halkbilimi çalışmalarında örnek çalışma olarak gösterilmektedir. Thompson, 23 ana başlık altında topladığı motifleri kendi aralarında da alt başlıklar halinde sınıflandırmıştır. Bu bölümlerin bazıları; Mitolojik Motifler, Hayvanlar, Devler, Aldatmalar, Şans ve Talih, Ölüm ve Hayatın Tabiatı şeklindedir.

S. Thompson'un motif indeksi sınıflandırmasına göre Kém Köslö masalındaki motifler şu şekildedir.

B- HAYVANLAR

B₂₁₁ İnsan Gibi Konuşan Hayvanlar

B_{211.1.8} Konuşan Kedi

Bésey kilép şunda sébén ergehéne
-Tanıyhıymı, bélehéymé miné?-**tiné**.

Kedi gelip de orada kara sinek yanına
- Tanır msun, bilir misin? – dedi.

B_{211.1.7} Konuşan Köpek

Kösök kildé bésey ménen höyleşerge
-Maqtanma, ti, kürhet elé qayza kösön?

Enik geldi kedi ile konuşmaya
Övünme, der, göster hani nerede gücün?

B_{211.2.4.} Konuşan Kurt

Urman buylap kilép sıktı bér kart büré: Ormanın içinden delip çıktı yaşlı bir kurt:
-*Min bahadır, - tiné, gorur kıbarınıp.* -Ben bahadırım, dedi, gururlanıp.

B_{211.2.3.} Konuşan Ayı

Ayiv kildé: -Min bürénen köslö,-tiné,- Ayı geldi: - Ben kurttan güçlüyüm – dedi -
Bér(e)hén tügél, yéném iké-ösön, - tiné. Birini değil, yenerim ikisini üçünü, - dedi.

B_{211.2.2.1.} Konuşan Kaplan

Kilép şul saq bışırzı, ti, bér yulbarıs, Gelip o an kükredi der, bir kaplan,
Qurkıvınan kart ayıvzın kitté huşı. Korkudan ihtiyar ayının akli başından gitti.
-*Bér asıvğa tüzalmanıñ, huştan yazzıñ,* Bir öfkeye dayanamadın, aklın başından gitti,
Bahadırlék bulamı ni indé oşo? Bahadırlık mıdır ne yaptığın şimdi?

B_{211.2.2.} Konuşan Aslan

Şul vaqıtta kilép sıkkan bér arıslan, O an gelip çıktı bir aslan,
Bér aqırğan qarap yulbarıs östene: Bir kükreyip baktı kaplanın üstüne
- *Tiz torop kit, - tigen uğa, - minéñ yuldan!* Çabuk defol, - demiş ona – benim yolumdan!
Yuqha hezer taşlanırmın östöñe. Yoksa şimdi atılırım üstüne.

B_{211.1.5.5.} Konuşan Fil

Ğeyretlenép kilgen bér fil arıslanğa, Gayretlenip geldi bir fil aslana
Filge qarşı ezérlengen arıslan da: File karşı hazırlanan aslana:
- *Köreş bulgas, ayap torop bulmaş inde,* - Güreş olunca, acımak olmaz artık,
Yığıp quyham min hine, - ti, - asıvlanma. Yıkıp koyarsam seni, öfkelenme.

D. SİHİR

D_{1610.18.} Konuşan Taş

Taştar tora gururlanıp, kükke qarap, Taşlar durup gururlanıp, göğe bakıp,
Ésé yeyge, halkın kışka sikmey ğazap: Sıcak yaza, halkın kışa çekmeyecek azap:
- *Bézzén éste ğaklana, ti, magnit, almaş,* - Bizim içimizde saklanır, mıknatıs almaz,
Altın, kömöş, gevher, yakut – küp asıl zat. Altın, gümüş, cevher, yakut – çok asıl zat.

F. OLAĞANÜSTÜLÜKLER

F_{755.1.} Konuşan Dağ

Béyék tavzar başın huźğan kükke taba: Büyük dağlar başını uzatıp göğe değer:
- *Béz batırız bézzen batır kém bulır? – tip,* - Biz batırız, bizim batır kim olur?! – deyip,

F_{931.11.} Konuşan Deniz (Okyanus)

Taştar töşkes, Tın okean ğeyretlenép: Taşlar düşünce, sakın okyanus gayretlenip:
- *Min Köslö, - ti, - kırqa minen barlık ğalıq* Ben güçlüyüm, korkar benden varlıklar hal.

Konuşan Yel¹

Tavğa basıp yél eylendé törlö yaqqa:

Dağa basıp yel döndü başka tarafa:

- Bil donyala in qévetlé min, yél! – tine. –

-Bu dünyada en kuvvetli benim, yel! –dedi.–

4. Sonuç

Sonuç olarak Başkurt masallarından olan Kém Köslö adlı masalın S. Thompson'un motif indeks tasnifine göre motifleri belirtilmiştir. Ayrıca, Thompson'ın tasnifinde yer almayan 'konuşan yel' motifi incelenen masalda tespit edilmiştir. Masalın anlatıcısı olan Ğ. Usmanov sesenin dönemin şartlarına göre, masalın sonunda dinleyicilere, özellikle de genç çocuklara, okumanın, aklın ve bilimin önemini hatırlatmasının yanında vatanın her şeyden güçlü ve üstün olduğunu belirtmesi 19. yüzyıldaki ceditçilik hareketlerinin Kém Köslö masalının konusunda yer aldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Başkurt masal anlatıcılarının dönemde cereyan eden olaylara kayıtsız kalmadıkları ve bunun yanında toplumdaki hareketlerin temsilciliğini yaptıkları söylenebilir.

KAYNAKLAR

Bazanci, R. (2013) Sibirya'dan Bir Masal Anası, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 51, s. 303-309.

Bilgegil, M. K. (1980) *Edebiyat Bilgi Ve Teorileri I Belagat*. - Ankara Sevinç Matbaası.

Burangolov, M. (1995) *Sasan Amanatı*. -Ufa.

Çobanoğlu, Ö. (2012) *Halkbilimi Kuramları Ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. - Ankara.

Galin, S. (1999) *Tél Aşkısı Halıqta 'Başkort Folklorınının Anlatmalı Hüzlégé*. -Ufa.

Gümüş, İ. (2017) *Türk Masalları ve Max Lüthi*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Milci Çetin, E. (2006) *Başkurt Masalları Ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). -İstanbul.

Özşahin, M. (2017) *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, -Ankara: TDK Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1999) *Masal Araştırmaları*. -Ankara: Akçağ Yayınları.

Söleymanov E. vd. (2002) *Başkört İlénnen Küçteneç 'Dastannar, Ekiyetler, Jırlar'*. -Kazan.

Söleymenov E. M. vd. (1982) *Başkört Halık İjadı 'Ekiyetter, Rivayetler, Hetireler, İjadı*. -Ufa.

Thompson, S. (1955-1958) *Motif-Index Of Folk-Literature: A Classification Of Narrative Elements In Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, And Local Legends* Bloomington.

¹ Bu motife Thompson'ın tasnifinde rastlanmadığı için numaralandırma verilmemiştir.

EK

MASALIN ORJİNAL VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ METNİ

KÉM KÖSLÖ?

*Kém köslö, tip bér vaqıtta uylay sébén:
Kémder kémde yafalay za helek ite?
Ésten gene uylap yöröy ul bézédép:
Bıl donyala kémdeñ kösö kémğa yéte?*

*Uylap yöröy, iñ köslöhö ürmeküs tip,
Bézze avlay, avğa élektérép tota;
Bér élekheñ, qotolorğa mömkin tügél,
Tendé tişé, mayzı h(ı)vıra, qandı yota.*

*Bér az uylap eyte şunda sébén tağın,
Tiksérgélep küpséléktéñ törlö yağın,
Köslö zattan tügél iken, ti, ürmeküs:
Yél berélhe, tużzırıp taşlay oyahın.*

*Şulay bulğas, unan köslö kém bulır huñ?
Dörösönde iñ köslöhö bulır sıpsıq:
Sébén ménen ürmeküsté bürenenen-
Her qayzan ul sukıp ala, itép sıq-şık!..*

*Uylay tağın sébén, bıl uy dörösmö, tip,
Sıpsıq miken iñ köslö zat ısın-ısından da?
Bulır, ti ul, kürehéñ bit hin sıpsıqtı,
Ni tiklém źur bulıp kite hélkéngende.*

*Başın vattı ézlep sébén köslö zattı,
Ahır sikte tübendegé uyğa kildé:
Sıpsıqtı la totop aşay kıyğır, tiné,
Şulay bulğas, ul da köslö bulmay, tiné.*

KİM GÜÇLÜ

Bir zamanlar 'Kim güçlü?' diye düşünür sinek:
Kim kime eziyet eder ya da (kimi) helak eder?
İçinden düşünüyor o vızıldayarak:
Bu dünyada kimin gücü kime yeter?

Düşünür, en güçlüsü örümcek diye,
Bizi avlar, ağa bağlayarak tutar;
Bir yakalanırsan kurtulmak mümkün değil,
Teni deşer, yağı soğutur, kanı yutar.

Biraz düşünerek söyler şurada sinek tekrar,
Gözden geçirir çoğunluğun farklı yanını,
Güçlü varlıklardan değilmiş, örümcek:
Yel eserse, bozuverir yuvasını.

Öyleyse, ondan güçlü kim olur ki?
Aslında en güçlüsü olur serçe:
Sinek ile örümceği deliğinden-
Her tarafından o galayıp alır, cik cik ederek!..

Düşünür tekrar sinek, bu fikir doğru mu, diye,
Serçe miymiş en güçlü varlık gerçekten de?
Evet, o, görürsün elbette sen serçeyi,
Ne kadar büyük olur silkindiğinde.

Başını parçaladı ararken sinek güçlü varlığı,
Sonunda aşağıdaki fikre vardı:
Serçeyi de tutup yer *delici doğan*, dedi,
Öyleyse o da güçlü değil, dedi.

Çarsıgılır, tiné, köslö barınan da:

Çarını asha, kıyırzı la kıvıp tota!

Tenén yırtta, yönön yolka, yenén ala,

Kisek-kisek çalya yahay, çabıp yota.

Ala doğandır, dedi, güçlü olan hepsinden de:

Karnı acıksa, delici doğanı da kovar!

Derisini yırtar, tüyünü yolar, canını alır,

Kesik kesik et yapar, ağzına alır yutar.

Şunan huñ da: "Kém köslö?"-tip tora uylap,

İlasın kıva çarsıganı urman buylap;

Çaz, ürzek, çarsıgahın - barın yéñe,

Żur meyżende den çaldırğan batır hımaç,

Bundan sonra da: 'Kim güçlü?' diye düşünür durur,

Şahin kovar ala doğanı orman boyunca;

Kaz, ördek, ala doğan – hepsini yener,

Büyük meydanda haraç keser batır gibi.

Çanatlınan tabalmanı şunan köslö,

Küsté heżér dürt ayaklı hayvandarğa.

Nıķ yéntéklep tikşérgéley törlö yaqlap,

Çayhı köslö dürt ayaklı hayvandarżan?

Kanatlılardan bulunmadı bundan güçlüsü,

Geçti şimdi dört ayaklı hayvanlara.

Çok özenli inceler farklı yönlerden,

Hangisi güçlü dört ayaklı hayvanlardan?

Uylap torop eytté: -İñ köslöhö sışkan:

Téşé ménen taştar kıra, tavżar tişe;

Çaramaçka üzé bılay kép-késkéne,

-Yér aştında tavżar kévék balsıķ işe!

Düşündükten sonra söyledi: 'En güçlüsü sıçan':

Dişi ile taşları kırar, dağları deşer;

Görünüşünce kendi böyle küpküçük

- Yer altında dağlar kadar balçık eşer!

Arıslandı beylep çuyğan arçandarżı

Téşé ménen bér minutta kişép taşlay.

Timér, çoros bulmanımı, uyıp ütép,

İtté, mayzı handıktarğa kérép aşay

Aslanı bağlayan halatı

Dişi ile bir dakikada kesiverir.

Demir, çelik olmadı mı oyup geçer,

Eti, yağı sandıklara girip yer.

Bésey kilép şunda sébén érgehéne:

-Tanıyhıymı, bélehéymé miné?-tiné.

Min batşahın sışkandarżın totop aşayım,

Bélehénme, min barınan köslö!-tiné.

Kedi gelir burada sineğin yöresine:

'Tanıyor, biliyor musun beni' dedi.

Ben padişahın sıçanlarını yakalayıp yerim,

Bilir misin ben hepsinden güçlüyüm! dedi.

Kösök kildé bésey ménen höyleşérge,

-Maçtanma, ti, kürhet elé çayza kösön?

Min artıñdan töşken saçta, hin, yen atıp,

Ağas başına çasahıñ nime ösön?

Enik geldi kedi ile konuşurken,

'Övünme, göster hadi nerede gücün?

Ben ardına düşünce, sen, can atıp,

Ağaç tepesine kaçarsın ne için?

*Ķösök eyte: - Min köslö, ti, yort haklayım,
Asıylanham, bik küpterzé kıvıp totam;
Ķaybérzerzé zegiflendérem, imgetem,
Ķarnım aşkan sakta Ķaynıhın Ķabıp yotam.*

*Urman buylap kilép sıqtı bér Ķart büré:
-Min bahadır, - tiné, Ķorur Ķabarınıp. ‘
Ķösök yavap birép eytté uĶa Ķarşı:
-Ķüp késéler tiréñ tunap tége tolöp.*

*Ayiv kildé: -Min bürénen köslö,-tiné,-
Bér(e)hén tügél, yénem iké-ösön, - tiné.
-Bér tartıvza umartanı vatıp taşlayım,
Bér nama la tormay,- tiné, - yénév ösön
.Kilép şul saĶ bışırzı, ti, bér yulbarıs,
ĶurĶıvınan Ķart ayıvzıñ kitté huşı.
- Bér asıvĶa tüzalmanıñ, huştan yaźzıñ,
Bahadırlék bulamı ni indé oşo?*

*Şul vaĶıtta kilép sıĶkan bér arışlan,
Bér aĶırĶan Ķarap yulbarıs östöne:
- Tiź torop kit, - tigen uĶa- minéñ yuldan!
YuĶha heźér taşlanırmın östöne.*

*Ķeyretlenép kilgen bér fil arışlanga
Filge Ķarşı ezérlengen arışlan da:
- Köreş bulĶas, ayap torop bulmaş indé,
YıĶıp Ķuyham min hiné, -ti-, - asıvlanma.*

*Fil ĶuzĶalıp arışlandı morono ménen
Urap alıp bermek bulĶan Ķara taşĶa.
Đur bahadır, uñĶan keyék, köslö arışlan,
Taşlangan da fil batırzı alĶan aşĶa.*

Enik söyler: ‘Ben güçlüyüm, yurt korurum,
Kızarsam, birçoĶunu kovar yakalarım;
Bazılarının (gücünü) azaltırım, sakat ederim,
Ķarnım acıĶtıĶında bazılarını da kapar yutarım.

Ormanın içinden çıka geldi yaşlı bir kurt:
Ben bahadırım’ dedi, gururlanarak.
Enik cevap verdi ona:
-ÇoĶu Ķişi postunu yüzüp giyer doldurarak.

Ayı geldi: ‘Ben kurttan güçlüyüm’ dedi,
Birisini deĶil, yenerim ikisini üçünü’ dedi
Bir çekmede kovanı parçalayiveririm
Hiçbir şey de yaşamaz, dedi, yenmek için
Gelip o zaman kükredi bir erkek kaplan
Korkusundan yaşlı ayının gitti aklı
Bir öfkeye dayanamadım, aklını yitirdin,
Böyle bahadırlık olur mu?

O zaman çıka gelmiş bir aslan,
Bir haykırmış erkek kaplan üstüne:
‘Çabuk kaybol’ demiş ona, benim yolumdan!
Yoksa şimdi atılırım üstüne.

Güçlenerek gelmiş bir fil aslana,
File karşı hazırlanmış aslan:
‘Güreş olacak, acımak olmaz şimdi,
Yıkıverince ben seni, kızma.

Fil kımıldayarak aslanı burnu ile
Yere çalıp vurmuş kara taşĶa.
Büyük bahadır, becerikli vahşi, güçlü aslan
Fırlatmış fili almış altına.

*Dürt ayaklı hayvandarza bahadirlék
Fildé yıkkaş biréngen, ti, arıslanğa;
Ekietterze höylengense, şul zattarğa
Batşa bulıp kalğan iméş arıslan da.*

Dört ayaklı hayvanlarda bahadırılık
Fili yıkınca verilmiş aslana;
Hikayelerde söylendiği gibi bu varlıklara
Kral olarak kalmış aslan da.

*Ğorurlanıp tavğa méngen batır yégét,
Ğeyret sesép il östöne bér ükérgen:
Kük kükregen, davıl kúpkan, yél göjlegen,
Hıv saykalğan, tirek avğan, yér tétregen.*

Gururlanarak dağa çıkmış batır yiğit
Gayret edip vatan üstüne bir öğürmüş:
Gök gürlemiş, fırtına kopmuş, yel esmiş,
Su dalgalanmış, direk yıkılmış, yer titremiş.

*Béyék tavzar başın huzğan kükke taba:
- Béş batırız, béžžen batır kém bulır?!'
Nise yöz méñ yıl yeşep te tös üzgermey,
Béžge karşı sığıp köreş kim bulır? – tip.*

Büyük dağlar başını uzatmış göğe doğru:
Biz batırız, bizden batır kim ola?
Nice yüz bin yıl yaşayıp da renk değiştirmeden,
Bize karşı çıkıp kim güreş eder?'

*Kilép huqtı kévetlé yél tav başına
Osorzo ul balsıktarzi tužan yahap,
Tegerette žur taštazı tüben taba,
Dingéz buyı komğa uram-uram yahap.*

Gelip soktu kuvvetli yel dağ başına
Uçurdu o balçıkları toz yaparak,
Yuvarladı büyük taşları aşağıya doğru,
Deniz boyu kuma sokak sokak yapmış.

*Taştar töşkes, Tın okéan ğeyretlenép:
-Min köslö- ti, - kúrka minen barlık halık,
Yér şarında bulğandarziñ barıhın da,
Eh tigensé yota alam aşka halıp.*

Taşlar düşünce, Tın okyanus kuvvetlenip:
'Ben güçlüyüm' korkar benden bütün halklar,
Yer yüzünde olanların hepsini de,
Ah demeye kalmadan yutabilir, aşağıya indiririm.

*Yél-bahadır asıv ménen dingéžžerge
Kırkınsılı ıjırzi la höjüm itté;
Kubarttı ul dingéžžerzép tav-tav tulkın,
Sitke höröp hıvzarzi ul komğa hipté.*

Yel-bahadır sinir ile denizlere
Korkunç böğürdü ve hücum etti;
Kabarttı o denizleri dağ gibi dalga dalga
Kıyayı sürüp suları o kuma serpti.

*Kükrek kirép yél-bahadır tavğa baştı,
Bér örövze osorzo ul kara taştı.
Yér tétrené, tav-taş görlep, urman avzi.
-Bil ni hel? – tip arıslandar kırkıp kaştı.*

Göğüs gerip yel-bahadır dağa bastı
Bir esmede uçurdu o kara taşı.
Yer titredi, dağ taş gürlüyüp orman yıkıldı.
'Bu ne hal?' diye aslanlar korkup kaçtı.

*Yémérzé ul avıl-şehir binaların,
Çaraltıhın, torlaqtarın, çoymaların.
Ğeyreténe bér neme le sızay almay,
Asıvlanha, aqtara ul taş-tavzarın.*

Viran etti o köy-şehir binalarını,
Avlusunu, barınaklarını, duvarlarını.
Gayretine hiçbir şey de dayanamaz,
Sinirlense, alt üst eder o dağ taşı.

*Tavğa basıp yél eylendé törlö yaqqa:
- Bıl donyala in çévetlé min, yél' – tiné. –
Lekin kéşeler miné totop éşke yége.
Şulay bulğas, in çévetléhé -il, - tiné.*

Dağa basıp yel döndü farklı yöne:
'Bu dünyada en kuvvetli benim' dedi.
'Lakin insanlar beni tutup işe sürer.
Öyleyse en kuvvetlisi vatan' dedi.

*İl hönerén bötöre alması télder höylep,
Yér yözönde zavod-fabrik tora gévlep,
Athız arba, uthız fonar, radiolar...
Östelderze patéfondar tora köylep.*

Vatan hünerini kaybetmez diller söyleyerek,
Yeryüzünde fabrika işler gévleyerek²
Atsız araba, enerjisiz fener, radyolar...
Masalarda gramofonlar durur kurularak.

*Ezém başı nişer eşley bıl donyala,
Ğilém, akıl ijad ite zur çévetté.
Eger bérge bula iken béléme, akıl,
Bıl donyala barıhınan da şul çévetlé.*

Adam başı neler yapılıyor bu dünyada,
İlim, akıl icat eder büyük kuvveti
Eğer birlik olursa bilim, akıl,
Bu dünyada hepsinden de bu kuvvetli.

*Yeş balalar, hezer azaç hüžém yazam,
Tağın hézge in zur höner uqıv timén.
İllé bérénsé, azaç şıgırımında,
Ös ay hel yiy, tuğız ayın ukı, timén.*

Küçük çocuklar, şimdi son sözümü yazıyorum,
Tekrar size en büyük hüner okumak derim,
Elli birinci, son şiirimde,
Üç ay dinlen, dokuz ay oku, derim.

*Şunıñ ménen tamam ittém hüžzerémde,
"Kém köslö?" tip, bér kitapşıq yazzım köylep.
İké yöžze higéz yul ul – 52 yır,
Bötönöhön balalarğa item bülek.
(Söleymenov, 1982: 2015-218).*

Bunun ile tamamladım sözlerimi,
'Kim güçlü?' diye, bir kitapçık yazdım ezgileştirerek,
İki yüz sekiz satır o- 52 şarkı
Hepsini çocuklara ettim hediye.

² *gév*: Durmaksızın tek bir şekilde çıkan donuk sesi bildiren söz (Özşahin, 2017: 167). *Gévle-* sözünün kökünün oluşturan *gév*'den hareketle sözün tanımı 'durmaksızın tek bir şekilde çıkan donuk sesi bildirmek' verilebilir.